

AD JUBILEUM

Богдана КРИСА

ЛЮБОМИР СЕНИК. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ І ПИСЬМЕННИК

Любомир Сеник – літературознавець, доктор філологічних наук, письменник, громадський діяч. За заслуженими титулами, які мають, однак, здатність і узагальнювати, і уподібнювати тих, кого вони стосуються, стоїть неповторна особистість. Без Любомира Сеника важко уявити собі культурне середовище Львова впродовж майже останніх 40 років. Своєю присутністю він надає цьому середовищу, попри всі зміни, не лише своєрідного колориту, а й виразної творчої енергії, та поглиблює його національні, моральні, художні перспективи.

Кожен, хто знає Любомира Сеника, додасть щось своє для окреслення “сениківського” феномена, бо заледве, щоб, зустрівшись з ним, можна було не відчутти магнетизму цієї постаті. Звідки ця життєва сила? Які обставини визначили розвиток характеру, впливаючи на його професійну й громадську поставу?

Молодший з-поміж співробітників “старого” відділу української літератури Інституту суспільних наук АН УРСР, він підхопив у своїх старших колег ідеї національної науки, які, на жаль, уже не відбивалися в текстах, а більше в розумінні того, що і як повинно бути. Любомир Сеник був “надією” цього відділу, отже, перебирав на себе відповідальність перед культурною та науковою традиціями.

Відчуття традиції органічне, як подих. Воно з батьківського дому – дому свідомого українського вчителя Тадея Сеника, який не вмів стояти осторонь великих і трагічних подій. Учительський

син Любомир народився 26 червня 1930 року у селі Чернихові на Тернопільщині – і місце, і час були історичними, бо визначили багато закономірного в особистому житті майбутнього українського філолога. Але в батьківському домі, попри всі випробування долі, було добре: тут любили й шанували один одного, читали й сперечалися. Тут вчили вистоювати перед життєвими негараздами й прищеплювали любов до України й до Бога. Цього золотого запасу вистачає понині. Зрештою, враження дитинства і юності тісно переплелися з враженнями, досвідом, спогадами батьків, що можна вичитати з його новел, стислих і глибоких, як, скажімо, новела “Місячна соната” – про трагізм воюючих навзаєм проти себе імперських армій – російської та австро-угорської – під час Першої світової війни.

Після середньої школи вчився у Львівському педагогічному інституті, учителював, був аспірантом, науковим співробітником Львівського історичного музею, згодом – редактором видавництва Львівського університету, завідуючим відділом критики журналу “Жовтень” (тепер “Дзвін”). Якраз на редакторській посаді виявилися і літературний смак, і принциповість, і суто сениківський максималізм. У цей період сформувалося коло друзів, виробилося відчуття і розуміння літературного процесу.

Працюючи в Інституті суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України) з 1964 року, Любомир Сеник зазнав не лише втіхи щоденної інтелектуальної праці, насолоди бути серед інтелігентних людей, зазнав так само несправедливої, часом брутальної критики, особливо у 1975 році – в період ліквідації відділу української літератури. Ще раніше його перестали друкувати.

На напівлегальному рівні існувало тоді у 70-их роках уже минулого століття дослідження Любомира Сеника про український роман 20-их років. Це був Сеників “роман з романом”, у якому проявився його характер – вірність темі, передчуття радості повернутись до неї за ліпших обставин, бажання все переписати наново. Тим часом ця його перша версія докторської дисертації – в рамках дозволеного. Але й при цих рамках “чужість” Любомира Сеника для радянського режиму, для більших чи менших його adeptів була безсумнівною.

Докторську дисертацію він захистив лише 11 травня 1995 року під назвою, у якій відбилися події нового українського відродження

і відкритість перед ними автора дисертації: “Український роман 20-их років: проблема національної ідентичності”. Захист відбувся в Інституті літератури імені Тараса Шевченка, до Вченої ради якого входили колишні опоненти Любомира Сеника. Це була його перемога, а водночас – кінець “холодної” війни, у якій супротивники користувалися літературознавчими поняттями, історичний акт примирення в ім’я істини, в ім’я тієї ж української ідентичності.

І докторська дисертація, і монографія під однойменною назвою – фундаментальне наукове дослідження, позначене глибиною погляду і талантом інтерпретатора. Проблема національної ідентичності, яка тут ставиться і послідовно логічно вирішується, з одного боку, охоплює природу українського романного мислення у характерних колізіях 20-их років ХХ ст., а з другого, – жанровий різновид сприймається як вияв тотожності української літератури в її історичній тягlosti. Народження й розвиток художніх ідей підтверджує ту позачасовість, яка засвідчує силу українського духа у його вічному прямуванні до Слова істини. Через перейнятість проблематикою 20-их років часом здається, що Любомир Сеник також належить до людей тієї епохи чи є представником її в нашому часі.

Любомир Сеник має свій погляд на українську літературу 40-50-их років – тут він особливо категоричний, стаючи з романтика антиромантиком. З його тезою “про пустелю” можна сперечатися. Та він не заперечує ознак “пустелі” чи, як ще каже, “чорної зони” і у власній спадщині.

Любомирові Сеникові довелося пережити часи, коли література і життя не перепліталися, а перекручувалися до абсурдності. Це виглядало як плата за можливість бути і жити – а насправді є лише доказом того, як в умовах радянського режиму легко ловилося на слово, як воно, усне й писане, ставало пасткою.

Любомир Сеник не закривається перед минулим і оборони не потребує, хоч би й тому, що вміє сам “розкопувати Помпеї”. У його художніх творах досить автобіографізму і здатності дистанціюватися від самого себе. Один з його літературних героїв признається: “Як і будь-яка людина, я слабкий і безпорадний перед всесильям влади”. Зрештою, “всесилья влади” спричинилося до подвійного життя. Ця подвійність не закінчувалася на святочному і тихому “Христос Воскрес!”, що з-поміж інших виділяло тебе довір’ям, чи розмовами на вулиці про заборонені літературні імена і заборонені теми, чи навіть твердою вірою, що режим упаде.

Затаєний опір режимові був глибоким і тривалим – в особливо чорний період, майже водночас з книгою “Філософсько-атеїстичний потенціал української літератури”, за яку найбільше сам собі дорікає автор, творив роман з промовистою назвою “Ізійди, сатано!” Писав і проганяв нечистих духів, що обсадали зусібіч. На тодішніх підпільних читачів роману в кінці 70-их – початку 80-их років він справив враження вибуху.

Художня проза Любомира Сеника певним чином відбиває в собі риси його людської індивідуальності, засвідчуючи болісний і сміливий процес самопізнання. А втім, автор спирається на глибокі пласти життя національної інтелігенції, він проявляє тонку спостережливість і вміння зв’язувати докупи різні епохи, що віддзеркалюються одна в одній найчастіше за принципом оберненої перспективи: приглядаємося до минулого, але і минуле приглядається до нас.

Його новели психологічно витончені, у них схоплено стани людської душі у межових ситуаціях людського буття, зокрема тоді, коли йдеться про рух опору 40–50-их років ХХ ст., про учасників Української Повстанської Армії. Правду кажучи, авторське співчуття до тих, які на перехресті українських доріг самі падали хрестами, по-чоловічому стримане. Сеникові персонажі перебувають не більше й не менше як у вимірах життя або смерті. Схилиючи перед їх пам’яттю голову за своїм письмовим столом, він намагається не те що відійти від таких глобальних вимірів, а кожного разу відповісти на питання “чому?”

Що найбільше хвилює Сеника-новеліста? Теми духовної неволі та муки самоув’язнення, людська мужність, яка, крім молитви, нічого не може протиставити ворогові, зрада навколо нас і зрада всередині нас самих, віра в людську порядність, полиновий смак вічних розлук і пам’ять про першу любов.

Часу, каже Сеник в одній новелі, не існує, весь час перепливає і впадає у вічність. Він ловить ці незабутні миті часового плину, підносить їх з глибин своєї пам’яті та свого переживання.

У його художній прозі співіснує людський досвід і досвід української літератури. Коли раптом у повісті “Загін смерті” тривогу оповиває німа тиша і з’являється фраза – “Замовкло все”, – то це Шевченкова присутність у новітніх полях крові і сліз. Є тут і рефлексії з літератури тих же 20-их років, і вони позначають насамперед духовну близькість українських літературних поколінь.

Принагідно варто сказати, що Сенік-письменник і філософ пояснює Сеніка-товариша і співрозмовника – він намагається відповідати на наші питання. Його відповіді можуть когось дратувати, але він їх не уникає. Готовність підтримувати діалог – це особлива сеніківська риса. Мабуть, вона якраз і привертає людей до нього. З часом коло друзів стає рідшим, викликаючи біль. І хоч Любомир Сенік має властивість поповнювати це коло – цікавість до людей багато що пояснює у його людському й творчому феномені – звільненого місця ніхто не займає – втрата залишається довіку.

Нині Любомир Сенік – провідний науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, директор Інституту літературознавчих студій Львівського національного університету імені Івана Франка, голова літературознавчої секції Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові.

В останнє десятиріччя тематичне коло наукових досліджень Любомира Сеніка помітно розширилося. Завжди присмодно дивує його захоплення новим, здатність реалізовувати свої наукові плани всупереч багатьом обставинам.

Нарешті, Любомир Сенік – прекрасний науковий керівник – у нього є наукові ідеї та бачення тих шляхів, на яких вони можуть здійснитися, його редакторські зауваги – то наука писати. Та насправді його самого найбільше хвилює той птах, який “летить у невідоме”, кажучи словами одного з його віршів.

І тому хочеться побажати йому на майбутнє: замість хаосу – космосу, замість розлук – зустрічей, замість пустелі – Божественних садів.

Петро ШКРАБ'ЮК

ЛЮБОМИР СЕНИК: ЮВІЛЕЙНА СИЛЬВЕТКА

То було давно. А точніше – 26 червня 1930-го. Того дня в сім'ї вчителя Тадея Сеника та Михайлини (з дому Косовська) народився син Любомир. Це сталося у селі Чернихові біля Зборова (за Польщі Тернопільське воеводство).

Чернихів – всуціль українське село над Серетом, без римокатолицького костелу. Під час Першої світової війни воно було дощенту зруйноване. Лишень церква уціліла. А на протилежному березі – палац графа Потоцького: його білі стіни й далі величаво відбивалися в хиткій течії ріки...

У родині переповідали романтичну історію. Мамин дід Косовський (ім'я, здається, Володимир) брав участь у польському повстанні 1863 року, а після невдачі сховався від розгніваного царя в Галичині. І став управителем маєтків Потоцького. Був такий гарний, дужий та красномовний, що дочка графа Анна, всупереч волі батька, одружилася з ним – і зразу ж стала бідною: старий Потоцький позбавив її спадщини. Проте чоловіка Анна не покинула. Подружжя дало життя двом донькам та синові Петрові.

Петро Косовський мав трьох хлопців та дівчинку – майбутню матір Любомира. І всім дав освіту. Михайлина закінчила Фреблівські (педагогічні) курси, виховувала дітей в захоронці у Львові. Захворівши, повернулася до рідного села, де й познайомилася з новим учителем – Сеником. Невдовзі обидва стали під вінець.

Тадей Сеник. Він прийшов на світ у Тернополі, в багатодітній сім'ї ремісників. Студював в учительській семінарії. Вступив до Української Галицької Армії. Поляки інтернували його в концтаборі Счалкове коло Бидгоща. Повернувшись, насилу отримав посаду в Чернихові. Зате, як патріот і педагог, мав респект у всьому повіті.

Любомир пам'ятає ту тісну школу у звичайній селянській хаті, і як споруджували нову, але вчителювати в ній не довелось: поляки-шовіністи перевели батька до сусідньої Ігровиці. Пам'ятає, як

спалахнула німецько-польська війна – і на Румунію, через Ігровицю, а потім Заліщики переїжджав варшавський уряд; як вересневі поля 1939 р. толочили зірчасті танки, і мати, плачучи, кидала в полум'я дорогі українські часописи й книжки з батькової бібліотеки. Пам'ятає, як зловіще гавкали пси, коли вивозили людей на Сибір, а ще – як “перші совіти” у липні 41-го безладно відкочувались на схід, залишаючи по тюрмах гори трупів...

Яскраві враження – від повстанців. Он “визволителі” переслідують оунівця, безугаву стріляючи йому в слід – а він таки зник у житах. На евакуації в Синяві вони мешкають в одній хаті з красивою жінкою та чоловіком, не знаючи, що це – полковник УПА Павлишин (його зв'язковою стала двоюрідна сестра Сеника – Наталка). Цю ж Синяву поливають вогнем зі скорострільів повітряні шуліки, бо через село робив перемарш відділ УПА. Вдома до батька вночі навідується повстанці – його колишні учні – і співають з учительками-східнячками українських пісень.

Два інші епізоди закарбувалися особливо. Це (коли вчився в 9 класі у Великому Глубічку) розправа із зрадником-ястребком: хлопці затягли його в жито і вбили. Трьох підозрюваних посадили. Одного – найстаршого, Зварича – побили до невпізнання; так і пропав... А Глубічок, усі знають, – батьківщина Ярослава Стецька. У Плотичі (там Любомир закінчував 10 клас) директор попередив: “Завтра даєте заяви в комсомол”. А вночі село струсонув вибух. Хтось поклав у школі під бюст Сталіна тол – і вождь розлетівся в друзки...

Іспанська філологія. Вже на першій парі студентів повідомили, що вони працюватимуть у різних країнах. Сеник дотепер дивується, що його прийняли на цю “елітарну” спеціальність. Але похибку негайно виправили: відправили додому, буцімто за довідкою про батька-вчителя (щоб він, мовляв, не платив за навчання); він повернувся вчасно – а йому кажуть: ти прогуляв. І відрахували...

Рік опісля сидів удома. Слухав із саморобного радіоприймача “Голос Америки” і вів щоденник, який потім, у час страхітливих обшуків у Львові, спалив. 1949-го вступив на історико-філологічний факультет Львівського педінституту – і того ж року ходив на похорон Галана, який зусбіч був обставлений похмурими карателями. А далі – диплом, вчителювання у селі Мшана під Львовом (проти бажання його зробили завучем), аспірантура в тому ж педінституті, по її закінченні – смуга безробіття.

Річ у тім, що Сенік складав поривні строфи про Україну, підпілля, борню з ворогом – і через неухважність того, кому передав зошит, вірші опинилися в КГБ. Чому так сталося, це окремий епізод, який вимагає уважного дослідження. Відтоді й виникли ускладнення. За кілька років Сенік п'ять разів змінював роботу, власне – це чинив не він, а спецслужби. На щастя, політична “відлига” була в розповні і 1964-го його прийняли до Інституту суспільних наук у відділ літератури, яким завідував Степан Щурат – син славного поета й академіка. Це була незабутня школа ідей, школа утвердження особистості. І, звичайно, нові клопоти й хвилювання.

Тему кандидатської дисертації йому накинули згори: відтворити літературну історію роману Андрія Головка “Мати” – твору спрофанованого на догоду кон'юнктури. У Києві молодий дослідник зустрівся з письменником, і той щиро зізнався: “Якби я не переробив – мене на світі уже б не було”. Тому науковий керівник, Василь Півторадні, порадив розглянути цей твір Головка у загальному літературному процесі того часу. Та навіть у такому варіанті головний опонент, Семен Шаховський, дав критичну рецензію, яку, однак, врівноважив другий опонент – Леонід Коваленко. Та й Сенік на кожне зауваження уклав ґрунтовні відповіді-пояснення, і науковий ступінь йому було присуджено. Зразу ж після захисту він готує монографію про становлення українського роману у 20-ті роки. У видавництві “Наукова думка” книгу відредагували і... забракували. Бо у Львові постала “справа” Добоша з Бельгії, у Польщі – “справа” Зеленої, у Києві заарештували Дзюбу, погромник Маланчук – “довгоносик”, як його іменує Сенік, – перебрався до ЦК (секретар з ідеології) – і 70% запланованих видавничих тем викреслив. У тому числі й працю Сеніка. А Степан Крижанівський атестував його, як “ревізійніста”: опублікував у “Радянському літературознавстві” (нині “Слово і Час”) статтю, цілком спрямовану проти Сеніка. “Це моя супернаївність, – підсумовує він, – досліджувати у ті часи творчість Хвильового чи інших майстрів “розстріляного відродження”, і це моя найгучніша пригода в Інституті”. Після цієї пригоди його сім років ніде не друкували. Тоталітарна влада була вельми пильною до слова, яке не вкладалося в її прокрустове ложе.

Інші “пригоди” не забарились. Посилились чергові нагінки на українство. Відділ літератури вважали “кублом націоналізму”, з нього на пенсію – зразу ж після захисту докторської дисертації –

відправили Шурата, відтак знаного і талановитого Григорія Нудьгу... Врешті-решт цю структурну ланку на початку 70-их ліквідували, а частину співробітників перевели у відділи атеїзму, мовознавства, новітньої історії. Аж 1990-го відділ літератури відновили, і він плідно запрацював. Сеніка тим часом підхопили хвилі національного відродження – і опиратися він не міг. Не мав права.

Травень 1990-го. Цього місяця Любомира Сеніка обирають головою Львівської крайової організації Народного Руху України. Допіру Провід очолював енергійний професор-фізик Орест Влох. Та ось Влоха обрали народним депутатом Верховної Ради першого демократичного скликання – і його місце заступив Сенік. І головував понад рік. “Я здійснював колегіальне керівництво, – зазначає Любомир Тадейович. – Тобто усім Проводом. Коли у Москві мусолився путч, ми (двоє-трьох людей з Проводу) опрацювали сценарій переходу Руху на нелегальне становище, а весь архів і техніку завчасно перевезли в затаємнене приміщення. Коли ж готувався грудневий Референдум і вибори Президента, львівський Рух видрукував й надіслав у східні й південні області мільйони листівок”.

Робота воістину була доконана величезна і якраз у доленосний для України час. Цим не можна не пишатися. Коли ж Рух заходилися перетворювати в партію, Сенік залишився на первісних засадах його творення. Передав кермо іншому. І аж тоді всерйоз засів за науку.

Докторська дисертація. Тема – “Український роман 20-их років: проблема національної ідентичності”. Тобто повернувся до теми, освоєної ще наприкінці 60-их. “Я зустрівся з тривожним явищем, – каже Сенік. – У 20–30-ті роки було написано низку романів українською мовою, але з антиукраїнських позицій, проти свого ж народу. Ці твори, за висловом Донцова, постали у світлі чужої доктрини. І тут я поділяю тезу цього публіциста-мислителя, що роздвоєні душі вартісної літератури створити неспроможні”.

Сенік перший впроваджує в українське літературознавство два нові визначення: *трагічна свідомість*, себто література про трагізм народу народу (найдужче нею просякнуте письменство 20-их років) та *роман опору*, себто роман опозиції до режиму. Приклад такої художньої опозиції – проза Миколи Хвильового. Сенік також задекларував, збентеживши деяких дослідників, що в добу “розстріляного відродження” (вислів Юрія Лавріненка) в літературі як

напрям і метод визрів український екзистенціалізм (той же Хвильовий, Михайло Івченко, Валер'ян Підмогильний та ін.).

“У чому я бачу національну ідентичність? У способі мислення і способі переживання, – ділиться думками Сенік. – Іншими словами, в гармонійному ладі думок і ладі почувань. А конкретніше – це збереження глибинної української традиції: мови, звичаїв, віри, у т.ч. й національного міту. Дисертацію я захистив у Києві 95-го, і цього ж року львівський “Дзвін” опублікував мій роман. Дві символічні події. Я от тільки міркую: звідки це береться?” .

Електричка “Львів-Трускавець” уже проминула Дрогобич (ми їхали до курортного містечка на Шашкевичівські читання), і Любомир Тадейович неквапно розглядав гілочки родовідного дерева, мимоволі захоплюючись сам. Адже там угледів ту зав'язь, з якої постав і його дар як науковця та прозаїка. У його роді були і вояки УПА, і члени ОУН, і навіть командири імперського війська. Так, батьків брат Михайло воював в УГА, відтак під загрозою розстрілу вступив до школи червоних старшин, дослужився до полковника. Хоч, якби не був “западенцем”, міг би мати рангу й генерала.

Були в роді й суто творчі особистості. Насамперед – дядько Яків Косовський, теж вояка УГА, літератор, який писав п'єси, історію рідного Чернихова, краєзнавчі статті, спогади з часів національного зриву, новели. Найпопулярніша – алегорія “Стрілецька слава”, її конфіскувала польська цензура. Митрополит Шептицький порадив авторові звернутися до суду – і відомий в усьому краї адвокат Баран допоміг виграти справу. Син Якова – Володимир – став художником. Донині прикрашає храми, малює ікони. За радянської влади подався до Бару на Вінничині та віднайшов товаришів свого стрія (батькового брата) Влодка, вояка УГА, який помер тут, у “чотирикутнику смерті”, на тиф. Товариші показали його могилу. Володимир Косовський також поставив у Чернихові на свої кошти пам'ятник Шевченкові на повен зріст – відлив його у металі.

Настроеві акварелі творила й двоюрідна сестра Сеніка – Ярослава (про неї писав у “Дзвоні” Роман Горак). Ще одна двоюрідна сестра – Софія працювала вчителькою, двоюрідний брат Юліан мав богословську освіту (він, до речі, знався із стигматиком Степаном Навроцьким, учителем біології (зараз на пенсії) був і його рідний брат Юрій. Зрештою і батько Тадей мав творчу натуру: грав на скрипці, знав три іноземні мови, безнастанно читав книжки.

Отож, ніщо з порожнього не виникає. Тим-то й Сенік ще в юності звертається до музи, а в 1975-76 роках, у розпал переслідувань українства, кладе “до шухляди” роман “Ізійди, сатано!” “То було, як мана, – оповідає Любомир Тадейович. – Де не йду: в парку, на вулиці, в інституті – а перед очима картини, зримі образи – лиш сідай і пиши...” І написав. Та надрукував аж 1995-го у журналі “Дзвін” (№№10-11). Роман про напрочуд складний, суперечливий шлях української інтелігенції у тих самих 60-70-их роках нашого століття, як і про відгомін 40-50-их. Уривки з роману і кілька ранніх новел ще 1989-го вмістив Михайло Осадчий у самвидавівському журналі “Кафедра”. Але під псевдонімом Андрій Бескид.

Та аж 1998-го львівське видавництво “Академічний експрес” випустило окрему книжку новел та повість (“Загін смерті”) під загальною назвою “На червоному полі”. Якщо рахувати літературознавчі й релігійні дослідження, то це шоста книжка Сеніка. Сьому (уже згадуваний роман “Ізійди, сатано!”), до речі, відзначений Міжнародною літературною премією імені Богдан Нестора Лепкого, пропонує читачам колишній літстудієць Любомира Тадейовича – Ігор Трач, нині лікар, поет, який живе в Німеччині, видає для українців у Європі альманах “Зерна” та цілу серію книжок українських авторів. Енергійний організатор, сам він разом із закордонними українцями став ініціатором цієї премії на відзначення книжок, які поповнили духовну скарбницю нашої літератури. Приємний подарунок, до ювілею. Він був би ще приємніший, якби вийшли всі художні твори, а це близько 50 аркушів. Монографія про український роман після довгих пертурбацій нарешті побачила світ.

І все ж віримо, що вони будуть опубліковані. І будуть нові замисли, і нові твори. Бо їх автор щодня в аурі творчого горіння. І це йому належать значущі рядки:

*У невідоме птах летить,
За синім обрієм розтане,
За тим, за берегом незнаним, –
Душа для вічності постане,
Хоч днесь – лиш незворотна мить.*

70 РОКІВ ЧИСТОГО СУМЛІННЯ

(Інтерв'ю Мар'яни Савки з Любомиром Сеником)

– Любомире Тадейовичу, що для Вас ці 70?

– 70 – це лише рубіж, який дає можливість замислитися. Звичайно, якщо критично говорити, набагато більше варто було зробити, але я сам себе питаю: чи була можливість? Були жакливі умови, кризова ситуація, в якій, зрештою, перебувала вся наша культура, література і наука. Я займався наукою, але не міг бути абсолютно абстрагованим від тієї ситуації. Я не кажу, що в мене була внутрішня цензура, її не було, але я не міг ставити питань, які повинен був поставити, скажімо, в літературній критиці чи навіть у наукових роботах.

Свого часу я почав писати про український роман 20-х років у так звану хрущовську відлигу, але тоді не могло пройти прізвище Хвильового, Підмогильного та багатьох представників “розстріляного відродження”, тому що ця творчість була під забороною. Це стало можливим лише пізніше, коли почалися часи так званої перебудови, і то з великими реверансами й обмеженнями. Наприклад, М. Жулинський (я розумію, така була ситуація) підкреслював, коли говорив про Хвильового, його чесність – чесність “ленінця” перед народом. Та ніякий він не “ленінець”. А чесність перед ким? Перед тою злою силою, проти якої він виступав? Це щодо того, що тоталітарна система дозволяла друкуватися й допускала у творчості тільки те, що утверджувало ту систему. Все, що було проти, винищувалося. І тому я знайшов термін, який увів у науковий обіг, – “література трагічної свідомості”.

– Як би Ви назвали той період, коли всі, хто перебував в опозиції, були винищені?

– 30-ті, 40-ві, 50-ті роки – то пустеля, Сахара. Окремі твори виходили, скажімо, “Похорон друга” Тичини, деякі речі Рильського. Але той період – це Сахара. Ну, вийшли “Вершники” Яновського, але я маю своє бачення цього твору, бо він написаний

із позиції офіційної історіографії (Донцов каже: в світлі чужої доктрини). Чимало інших творів було написано в світлі чужої доктрини – того ж Головка, класичний “Бур’ян”. Як тепер учителю української літератури пояснити “Бур’ян”? Всі герої цього твору за радянську владу готові голову покласти. Може, й були такі фанати, все буває. Але письменник повинен бути більш далекоглядним, бо ті ж віддані радянській владі загинули від штучного голоду в 1932-33 роках. Більше того, я висунув тезу про колабораціонізм в українській літературі ХХ ст.

– *Передбачаючи дискусію й резонанс?*

– Так, тема надзвичайно гостра. Перед тим я ставив питання: коли виникнула радянська література та коли вона закінчиться? Давайте подумаємо так: що сталося в Україні на початку 20-х років? Відбулася українська національна революція, результатом якої було утворення Української Народної Республіки, української держави, яка була визнана Міжнародним Співтовариством, мала гроші, мала свою армію, мала дипломатичні представництва. Що відбувається? Шалена пропаганда большевиків – з одного боку, шалена критика політики держави, баламучення частини українців, а інша частина стає на співпрацю не з власною державою, а з ворогом, який із півночі йде на Україну й анексує її. Що стається після 21-го року на Україні? Утворюють так звану Українську Радянську Соціалістичну Республіку. Це колонія, бо ліквідована законна держава, анексована червоною Москвою. Залишається частина інтелігенції, не всі змогли емігрувати. Національне питання не вирішено. Що залишається патріотично налаштованим українцям? Я не бачу для них жодної альтернативи. Іти у відкриту опозицію? – ми знаємо, чим усе це закінчилося. Є прихована опозиція, скажімо, неокласики. Так само до певної міри. І є одверта опозиція Хвильового – “геть від Москви”. Не лише в культурному, духовному, але й у політичному плані.

– *А політика й література взаємозв’язані...*

– Без сумніву. Я знайшов 12 чи 14 романів, які були в одвертій або прихованій опозиції до режиму. І це дало мені право ввести ще один термін – “роман опору”. Тобто люди не могли згодитися з тим насиллям, яке насаджувалося соціалістичним реалізмом, хоч ніхто до кінця не знав, що воно таке. І ще важливіше: свідомі люди

бачили, до чого все це веде – русифікації, знищення національної ідентичності. Та група людей, яка ввійшла в історію під назвою “розстріляне відродження”, загинула, але вони мали політичну позицію і встигли підняти на надзвичайно високий естетичний рівень художню літературу. А хто залишився? Ті, які пристосовувалися до умов. То як це пристосовування назвати, коли ліквідована держава і коли вони приймають гру ворога? Це інакше не назвеш, як колабораціонізм. Співпраця з ворогом. А радянська влада в Україні – це ворог.

– Скажіть, будь ласка, коли визріла Ваша опозиційність?

– Я вам скажу – з самого дитинства, і це було мені прищеплено батьком, матір’ю, тим середовищем, яке мене виховувало. Я йшов слідами батька – в опозиції до офіційної влади.

– Проявом цієї опозиції було написання підпільного роману?

– Він нині друкується як переможець міжнародного конкурсу, а понад 20 років він пролежав у цій шухляді.

– Ви усвідомлювали весь ризик ситуації?

– Абсолютно. Навіть дружина нічого не знала. Але я був навчений гірким досвідом: тільки скажу – все, не допишу й буду мати великі неприємності. Так от, я веду думку до концепції літератури. Я виразно бачу опозицію. Чи вона постійно існувала? Ні, на жаль. Чи скажеш після перших збірок Тичини, що він в опозиції? – ні. “Похорон друга” – знаменитий твір, це правильно. Так само в Бажана є знамениті його “Сліпці”. Значить, там, усередині творця, те справжнє нуртує і десь спалахує, але загальне явище – колабораціонізм. А Микитенко? А критики Коваленко, Щупак та інші? Та це колабораціоністи. Ніби вони за українську літературу? За яку? Підневільну літературу. Донцов називає їх “роздвоєними душами”. Теза, яку я абсолютно поділяю: “роздвоєні душі” літератури не створять, треба мати власну візію. Але далі ведемо. І вже в тому періоді, крім трагічної свідомості, започатковується (я так умовно називаю) “література свідомості зони”. Вже перша зона прозвучала у Хвильового – повість “Санаторійна зона”, у “Вальдшнепах” теж зона – відпочинкова, але то зовсім не так. Поняття зони. Чи я хочу, чи ні, вона донині триває. Ось, скажімо, культура постмодернізму. Я не знаю до кінця, що таке постмодер-

нізм. Визначення, які дають літературознавчі енциклопедії, мене не завжди переконують. Іде живий процес, але в ньому величезний струмінь літератури зі “свідомістю зони”, незалежно від волі автора. Я вам це проілюструю. Для прикладу, романи Андруховича. Є заперечення зони, але це заперечення йде від тої свідомості, що от – ми були там. І “Московіада”, і та ж “Перверзія”.

– У принципі, бажання заперечити зрозуміле – треба позбутися цього рудименту.

– Позбутися, так, але воно висить, бо ми люди ХХ століття, ми пережили апокаліпсис. Постапокаліптична література. А що таке Чорнобиль, а штучний голод, постійні розстріли? – це жах. Романи Барки, Багряного, Гжицького – це все твори зі свідомістю людини страшного ХХ століття. Одні потрапили в еміграцію (як Леонід Плющ, як Валентин Мороз), інші мусили загинути. Стус, який ішов проти течії, який заперечував зону, мусив загинути, так само Чубай, Симоненко. Ліна Костенко мусила замовкнути, втратити читача. В тому, що ми втрачаємо свого читача, так само діє принцип відчуження. Це зона, де абсолютний контроль і терор над писаним словом, абсолютний контроль за мисленням, за душею. До того ж, фізичний контроль і насильство. Тюрма для книжки, для думки, для живого слова. І це треба усвідомити. Ми сьогодні ще не можемо з цього так легко вийти. Бо ми в смузї свідомості тієї зони.

– Ми не боїмося говорити про ці речі, а література однаково не видається. Ми перейшли у зону повної байдужості.

– Ви порушили надзвичайно цікаву тему. Я не хочу жити у вакуумі. Кожен із нас над чимось працює, але я відчуваю відчуження. Я маю справи до світу, але світ не має до мене жодних справ – чи я є, чи мене нема. Я можу бути невідомий, суть не в тому. Література не реагує на моментальні зміни у світі. У кінцевому результаті вона готує, прогнозує ці зміни. Але нині ми переживаємо, з одного боку, усвідомлення того апокаліпсису, а з другого – прагнення вирватися з нього. І у всіх молодих авторів я відчуваю це прагнення. Література – це ніби й масовий процес, але це й суто індивідуальна справа. Це моя справа і тільки. Процес творення, виникнення задуму, обдумування цього задуму, сісти в тихому місці й почати писати. Я підкреслюю – в тихому, без міського гамору. Це все процес, але ще є суспільство, а воно байдуже. Та треба було в першу чергу повністю видати письменників “розстріляного

відродження”. Нема наукового, з коментарями повного видання Хвильового. Нема видання Винниченка.

– *Нема інституції, яка би цим займалася.*

– Суспільство наше ще не є інституційоване. Політичні організації існують ніби самі по собі й активізуються лише під час виборчих кампаній. Але безглуздя, коли на одне місце, на один мандат понад тридцять претендентів. Це свідчить про те, що кожен сам по собі. Той пішов, то чому я не можу? Діє принцип не політичної платформи, а принцип прізвища. Це не політика, це щось інше. Але повернімося до літератури. Той період, у якому ми зараз живемо, та “свідомість зони” буде ще довго висіти над нами. Це не є моїм суб’єктивним баченням, це реальність. Марко Павлишин говорить про постколоніальну літературу.

Ми були колонією, а що нині наша держава собою являє, коли чужий капітал в Україні становить 94 чи 96%? То що це таке в перекладі на мову економіки? Термін “постколоніалізм” не підходить до нашої ситуації. Ми маємо державу, маємо герб, прапор, але зміст держави не є національним. Чи шкільництво, чи виховання – а патріотичного виховання у школах практично нема. А чому нема, ми що, виховуємо лише споживачів благ суспільства і все? Друге – із книгодрукуванням кепська справа, конфесійна ситуація прикра. На мій погляд, спочатку треба християнізувати Україну: на Сході маса людей, які досі не хрещені. Як може культура обійтися без Церкви, без її майже 2000-літньої традиції – традиції цивілізації в руслі християнства?

– *Але чи може церква займатися політикою, державними справами?*

– Церква не може перебрати на себе державні функції, але вона має колосальний вплив на формування свідомості. Живи в Бозі, живи за християнськими законами – твори добро. Я би хотів, щоб Церква займала зараз таку позицію, як за часів Андрея Шептицького. Поки що цього немає, на жаль.

– *Але, як наголошував Кардинал Любомир Гузар, Церква – це такі ж люди, як ми. Все залежить від кожної особистості зокрема.*

– Усе взаємозв’язане у світі. Є такий парламент, бо є такий народ. Усе те, що відбувається в суспільстві, має конкретні причини. Те зло, яке ми маємо в суспільстві, можемо усунути, усунувши причини.

Моя теза: причетність до добра, але якщо ти не протестуєш і не усуваєш зла – ти причетний до зла. Якщо на твоїх очах убивають людину, а ти, не задумуючись, не кидаєшся на захист цієї людини, то ти причетний до того вбивства. Ти повинен мати мужність взяти на себе моральну відповідальність за те, що діється в суспільстві. Це є вище розуміння християнської постави. Християнин має бути активним – ти маєш захищати свої позиції.

– Але люди схильні впадати в стан екзальтації, ще свіжі в пам'яті події, пов'язані зі смертю Ігоря Білозора.

– Це трагедія, але ця трагедія є закономірною. Дивіться, у Львові вбили вже двох композиторів, мистецтвознавця, ще раніше доцента університету. Чи не можемо задуматися над тим, що в нашій державі триває імперська традиція? Ми знаємо вбивць і те середовище, в якому вони формувалися, – антиукраїнське середовище, антинаціональне. Якби держава і правоохоронні органи себе шанували і встановили законність, то це би вже давно припинилося.

– То як міняти ситуацію?

– Починати з себе, зі школи, з дитячого садка, з сім'ї. Не давати хабар, а чиновнику не брати. Мусить відбутися моральне оновлення суспільства, інакше ми будемо в тій ямі товктися ще дуже довго. Мусить наступити у свідомості злам: тільки від мене залежать зміни. Таке моє бачення нашого прогресу, а він буде. І ще одне: ми маємо на що опертися. Ми маємо тисячолітні цінності: культурні, християнські. Якщо ми від них відмежуємося, – нам кінець.

– І нарешті: що для Вас художня творчість?

– Моя художня творчість – це стан душі. Як почалася моя художня творчість? Я був поставлений в екстремальні умови: як далі жити? Переді мною відкрилися двері: я знайшов, як себе ідентифікувати як особистість, як людину, що має в руках перо. Але сумніви, зрозуміло, супроводжували цей процес, я вів із собою діалог – що так, а що не так. І зрозумів, що це мій другий стан – стан душі. Стан душі, для якої, очевидно, замало того, що вона має. Хоче більше, хоче ще чогось понад свої можливості. А потім бачиш – виходить, то чому я маю відмовлятися від цього? Власне, це і є для мене життя.

Ірина ЯРЕМЧУК-РОЗДОЛЬСЬКА

ДОСВІД ТОТАЛІТАРИЗМУ В РОМАННОМУ ФОРМАТІ

Українська художня та наукова літературні практики уповні демонструють сьогодні відкритість до постколоніальних пошуків. Митці міжвоєння, упівська поетична епопея, дисидентський самвидав та ін. – теми, про які донедавна – ще в ті, радянські часи, і навіть у перехідний, т. зв. перебудовний період, годі й було мріяти. Можемо пишатися розвідками Т.Салиги, М.Льницького, Л.Сеника, С.Андрусів, З.Гузара й ін., що повернули й продовжують повертати із забуття чимало прекрасних імен.

У 40–60-х роках у красному письменстві еміграції найповніше досвід тоталітаризму зафіксував і осмислив Іван Багряний: романи “Тигролови”, “Сад Гетсиманський”, “Людина біжить над прірвою”, “Огненне коло” зірвали перед світовою громадськістю маску зі звіра радянського імперіалізму. А за ними – і епос українського резистансу, напоєний жагучим публіцизмом, – Й.Позичнюка, О.Горнового, Вадима, О.Яворенка, М.Львовича, К.Вірлінів, Степової, фахове філологічне дослідження якого попереду. “У слід” І.Багряного ступає Роман Іваничук – у його доробку є стрілецький роман “Бо війна війною” (1991), роман-легенда “Рев оленів нарзвидні” (1999). Останній твір розгортає тему відкритого упівського лицарського протистояння із СРСР.

Зазначену проблематику в художній формі розробляє і Любомир Сенік. Його повість “Загін смерті” (1998) близька традиції епічного зображення національно-визвольної боротьби. Принцип романтичного двосвіття в літературі такого ґатунку сконденсовано передає одкровення межового буття у 20–50-х роках ХХ ст.: Ерос – Танатос, свій – чужий, друг – ворог, ми – вони, життя – смерть. А людина за таких умов – обов’язково на якомусь одному боці. “Ненависти також вистачало в усіх до всіх, хто прийшов зайдами, котрі сіяли смерть на любій серцю сплюндрованій землі. Андрій твердо сповідував ненависть до ворогів, які несли наглу смерть усім, хто не лише чинив їм опір, а й наслідювався десь необачно

висловити свою думку чи виявити почуття. Символ віри – ненависть – поділяв кожен член загону. І правда одна: ось ворог, і ти не маєш права на сумніви. Так само не маєш права ставити під сумнів наказ, виконати який тобі доручив провідник загону. Сумніватися – ця розкіш не для них, покликаних нести смерть проклятому ворогові. На інтелігентські витребеньки нема ні часу, ні умов. Тому весь світ ділився чітко на дві половини: на свого і чужого. Час народжував людей і час знищував людей. У бурхливому вирі подій, заплутаному кублиці незрозумілих людських відносин час клав свою печать – то була переважно печать смерти. ... час вимагав однозначної відповіді на його ж запитання; двозначність немислима, бо за нею йде смерть, що є розплатою за злочин або героїзм” [7, с. 108-109]. Сюжетний час тут – доба резистансу 40–50-х років і не здатних на вагання пасіонаріїв. Відповідно антиколоніальна спрямованість героїв повісті історично та екзистенційно вмотивована, як і в Іваничуковому романі “Рев оленів нарозвидні” [5].

Частково концепція художнього світу як двосвіття присутня і в останньому творі Любомира Сеника, романі “Ізійди, сатано” (2000), що його автор створив, а точніше, написав “до шухляди” у 1975-1977 рр. І от тепер первісток вийшов друком. Погодьмося з І. Трачем, “Роман сповнений гіркою неприкритою правдою про час гніту, переслідувань людей за те, що вони думають по-іншому, що прагнуть усією своєю душею змінити світ гніту, приниження людської гідності, світ фізичного і духовного нищення української нації. І наперекір йому покликані до життя люди, що показані в романі, які доступними їм засобами виступають проти *антисвіту* (виділення автора. – І.Я.) [6, с. 4].

Унікальність художнього світотворення у Л.Сеника полягає в тому, що роман представляє героя, який став на прою (духовну) із системою, перебуваючи в ній, намагаючись водночас залишитися живим, суспільно успішним і при цьому зберегти національну ідентичність, вірність українській ідеї.

Парадоксальність існування людини – із культурно-історичної та політичної ситуації 60–70-х років ХХ ст. в СРСР, яка загострилася після хрущовської “відлиги” після жовтневого пленуму ЦК КПРС 1964 року. Курс Л.Брежнєва, В.Щербицького відзначав: посилена боротьба з українським націоналізмом, яка прирікала Україну на “об’єктивне” й “закономірне” національне вмирання, технократизм у кадровій політиці, патологічний партократизм.

Перша хвиля політичних арештів у серпні-вересні 1965 року зачепила шістдесятників І.Світличного, О.Заливаха, братів Горинів, В.Мороза. Друга хвиля 1972 р. забрала В.Стуса, В.Чорновола, Є.Сверстюка, І.Дзюбу, І.Калинця... Доля дисидента, “внутрішнього емігранта”, смертника, чи пристосуванця – варіанти життєвого вибору української інтелігенції.

Василь Хорошун з роману “Ізійди, сатано!” – узагальнений образ цієї спільноти у часи задухи сімдесятих, який є носієм усього комплексу можливих людських виборів в екстремальній ситуації.

Початково видається, що тип цей – тотально компромісний і конформістський. Епіграф з п'ятої книги Мойсея (Повторення закону, 28:48) накреслює єдиний шлях, не залишаючи надії: “.. будеш служити ворогові своєму, якого Господь пошле на тебе, у голоді, у спразі, і в наготі, і в недостатку всього, а він дасть залізне ярмо та твою шию, аж поки не знищить тебе”. Та й автор будує ситуацію так, що Василь, затриманий за підозрою у розповсюдженні самвидаву, зокрема праці І.Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, вже у першому розділі підписує угоду із КГБ про співробітництво у якості сексота. Документально і фізично герой зв'язаний і переживає миті психологічного поразенства, які розпочалися на зустрічах зі слідчими. Як же відрізняються сцени поведінки Хорошуна із слідчим КГБ, який привів його на допит, “Цибатим” Владленом Артемовичем чи то Левом Максимичем від ситуативно тотожних зіткнень Андрія Чумака (“Сад Гетсиманський”) або Григорія Многогрішного (“Тигролови”) І.Багряного, властивій парадигмі героя, а це відсутність пасіонарної готовності іти за ідею на все, духовна пружність у відповідь на вже стрічані в літературі та звичні в умовах допиту прийоми. Л.Сеник впродовж роману “випробовує” на персонажі всі варіанти громадянського реагування особистості на тоталітарний тиск, врахувавши об'єктивні реалії доби. Документально точно, лапідарно у біографічних мікрообrazах-деталях подано “анкету” Василя. Він – “бепе”, селяк, народний вчитель, випускник педінституту антикультівської хвилі, що потрапив у вир брежнєвського політичного застою і суцільної суспільної шизофренії. Його життєву програму автор визначив так: “Чи можна залишитись собою... навіть у пащі звіра?” [6, с. 21]

Перша ступінь хресної дороги – випробування пристосуванством, призначене органами Василеві. Шлях пролягає через

душевне роздвоєння – голосом зради (піддатися) і голосом совісті (залишитися людиною). Роздвоєння персонажа – одна з домінант його характеру і вдала художня спроба автора осмислення такого психологічного стану як соціального феномена. Через нестійкість внутрішнього стану і спорадична інфантильність Хорошуна у повсякденному житті й, зокрема, у стосунках із коханою Мартою Приходько. Чому герой виявляє слабкість? Текст дозволяє потрактувати їх взаємини на рівні психовідносин чоловічого і жіночого начал. Вичерпаний тотальним геноцидом попередніх поколінь український Адам (Василь) втомлено і дитинно шукає сховку у фізичній близькості із Євою (Марта). Ретроспективний доказ – дитячий спогад хлопця про батька, в минулому учасника упівського змагу, віддати життя Молохові як викуп за дітей. З одного боку, загострена чуттєвість на сторінках роману, як ознака життєспрагlosti та життєдайності, Ерос на противагу Танатосові – вмотивована реакція людської одиниці на нищення. З іншого, потяг Василя Хорошуна до Марти зумовлено і підсвідомим бажанням заховатись у материнському лоні, відгородившись таким чином від небезпечного смертоносного середовища деструктивним рухом свідомості до небуття, униз, хоча б символічно припинити своє існування. “Однак думка про Цибагого не залишала його, вона, як випечене на тілі тавро, не зникала з його пам’яті, не стиралася ні присутністю замріяної дівчини, ні тишею, що їх обступила, ні мерехтливими вогнями, що повертали його до міста, де він потрапив у глуху пастку. І Василь, щоб позбутись невідступних згадок, ніби скидаючи неприємний вантаж і водночас запалюючись вогнем, який не міг погаснути, допоки бився в ньому хоч один-однісінький живчик нестримної жадоби життя, почав пестити дівчину, вона відповідала на пестоші, всеціло повернувшись із замріяності й віддалася його жаданням” [6, с. 47-48]. “Тільки Мартуся, тільки вона допоможе! Марта, несильне, хоч і високе, струнке жіноче створіння, стане його опорою” [6, с. 49].

Так чи інакше, однак царина особистого життя персонажа віддаляє його від стереотипу борця доби прямого протистояння колоніалізму, який демонструвало попереднє письменство. Шаблонно такий чоловік позбавлений особистого, оскільки суцільно посвячений змагові, або ж, якщо і багатий на “половину”, то вона – абсолютна соратниця духу, а пара є прикладом зразкового

сімейного співжиття. Саме такий ідеал продемонструвала культура резистансу: “Іди від мене ти, моя кохана, / Зійди з очей, мене не забувай, / я син лісів, а серце партизана, / на мене жде з побідою весь край. // Надармо ти надією палаєш, / щоби мене до серця пригортать, / та ти сама це дуже добре знаєш, / що партизанам тільки воювать...” [3, с. 278] Або “...Не час тепер нам на кохання, / коли в бою най рідний край, / Любка моя – це кріс, пістоля, / Хатина в лісі, тихий гай...” [3, с. 272]. Чи як у поезії Марти Гай: “Лице твоє цілую: мій! Ти – мій! Так, як колись... Нас не розлучить доля! / Глянь ось туди: фантазією зір / У мріях наших виснувалась воля! / Ми йдемо поруч, поруч в боротьбі, – / Застави, наскоки, вогні... // Поглянь туди: палає небосхил, / Горить Україна, там колони ждуть... / Де забарився ти? Чом занімів? / Прокинься, милий мій, я тут, / підемо разом ось туди, до бою, / До перемоги! / ... О, знаю, віра це, що в блиску слави / Повернеш знов... / І щастям п’яні / Ми кинемось вперед... Повстанські лави, / Як сталь, як воля твоя, неблаганні, / Сп’яніють перемогою, а ми в кривавім полі / З’єднаємось в тріумфі ореолі” [4, с. 52-53]. Одначе навіть у тих Василевих ваганнях, які підкреслюють слабкість природи, характер і образ загалом, постають більш людськими, гуманістичними, людиноцентристськими. Хоча заперечувати людяність у світогляді попередників не варто, там доменною був ідеєцентризм.

Другий крок до свободи – випробування безробіттям. Рятуюнок Марта. А далі випробування любов’ю. Наш герой опиняється на вершині любовно-ідеологічного трикутника поміж темноволосою кароокою українокою Мартою і золотоволосою росіянокою Тетяною Поздняковою. З останньою героїнею в канву роману вплетені сюжетні лінії представників антисвіту – освободителів Старого Міста. Окрім того, Тетяна і є уособленням Старого Міста, яке прагне здобути Хорошун. “Терени” Марти, точніше, декорації, на тлі котрих розгортається її любовна лінія з Василем, – передмістя – синтез живої природи, яку кожен покинув у рідному селі, і урбаністичної. Таким чином автор пропонує нам інтертекстуальне прочитання свого твору через призму роману “Місто” В.Підмогильного. І вибудовує при цьому стереометричну інтелектуальну конфігурацію із роману виховання, психологічного, політичного, урбаністичного, емоційного різновидів.

Любовний трикутник дозволив авторові окреслити ще одну важливу проблему, яку порушує постколоніальна культу-

рологія у її феміністичному дискурсі. Ідеологія про “комплекс колоніального чоловіцтва”, який полягає у підсвідомому прагненні підняти власну потоптану “національно-сексуальну ідентичність” за рахунок впокорення жінки зверхника чи шуканні ідеалу жінки серед чужих [2].

Величний із Мартою, Василь поруч із Танею почувається упослідженим: “... спитала, глянувши не в обличчя, а йому на груди, одягнуті в робочий халат, розхристаний, з розірваними петлями, порваний. І йому стало незручно від цього погляду, здалося, що вона його осудить за нечупарність. Тільки тепер відчув, що він просто обірванець проти неї, одягненої гарно і зі смаком. Він почав стягувати з себе дрантя, що висіло на ньому, і було таке почуття, ніби він звільняється від вини перед нею” [6, с. 140]. Уривок демонструє зіткнення – хай у такому начебто незначному з точки зору ідеологічного протистояння епізоді – протилежних систем цінностей. Для цього письменник застосовує контрастні способи творення образу представників світу українського і світу зайд. У першому випадку маємо психологізм, базований на деталях відповідних категорій ідеального, у другому ж – початковими стають здебільшого речі матеріального світу.

Ми докладно проінформовані про одяг Тетяни (міні-спідниця, шкіряні чобітки), Марту зображено в інших параметрах. Єдина “матеріальна” деталь портрета – шкіряна маленька сумочка з *українським* (курсив наш. – *І.Я.*) орнаментом, на що звернув увагу Василь, коли вперше побачив дівчину.

Чи не єдиний виняток зроблено Тетяні на Великдень у гостях у Марти – коли автор підвів образ до вершини катарсису після тривалого душевного роздвоєння: “Таня пливла в нестихаючій хвилі звуків, що захоплювали її дивною радістю. Віддавшись дзвінкій течії, вона подумала, що все тут, на землі, якою вона ступає вперше, взаємозв’язане: і мідносрібний благовіст, і тополі, що, як свічки, гордо піднялися вгору обабіч дороги, і опертий на них величний простір неба, і хати, як білі птахи, що сіли відпочити, щоб незабаром знятись й полетіти в блакитне безмежжя, – все сплетене в химерну в’язь, окремі вузолки якої, навіть розірвавши, знову з’єднуються і знову понесуться в безмірну блакить [6, с. 182].

Любомир Сенік – один із найвідоміших в Україні дослідників творчого феномена Миколи Хвильового. Можливо, саме студії про “Вальдшнепи” як роман опору спонукали науковця накласти схему

персонажів свого роману на хвильовістський. Справді, за ситуацією 70-х проглядає і доля Дмитра Карамазова, буремного сина революції, задивленого в синю, загірну даль, розгубленого і роздвоєного у реальності. Полюси притягання його “я” – українка Ганна та зайда Аглая. Прийом суміщення діахронно віддалених художніх часів, застосований у романі, наголошує на незмінності співвідносин тоталітарного суспільства і людини, яка хоче зберегти самототожність. Водночас інтелектуальна проекція налаштовує читача на трагічну розв’язку твору.

Асоціативно прочитується і мотив Гриця (“У неділю рано зілля копала”) через призму творчості О.Кобилянської, де герой обирає поміж двома виявами своєї душі, Аніма, якщо розглядати сюжет з точки зору юнгівського психоаналізу – неспокійної Туркині і лагідної, зрозумілої для хлопця Настки. “Марта ще й досі... невідома йому...” (Василеві Хорошуну. – *ІЯ*). Він готовий ввійти в її невідомий світ, аби тільки зрозуміти неспокій, який і його болить...” [6, с. 200]. В образі таким чином сховано той бік жіночої природи, що магнетизує і насторожує (Діана-Геката), зберігаючи при цьому ознаки іпостасі всесильної матері [9, с. 118]. Тобто це – духовна екстрема. Тетяна ж “добра й щира душа”, до якої Василь небайдужий: Кіт у Чоботях постає перед ним у теплих сонячних променях, які, виграючи, ніби дорогоцінний камінь, проте олікають його єство...” [6, с. 208]. Отже, образ отримав характер истики інстинктивного і емоційного аспектів душі чоловіка, тобто незнайомки-спокусниці, вічної жіночості, і першої весни, і сплячої красуні [9, с. 120], і узагальнено-чуттєвої екстрими. Обидві жінки в романі синтезують “хаотичний життєвий погляд” [9, с. 119], архетип життя. Бо мати душу – означає підлягати ризикові життя. Зв’язок з Анімою є пробою мужності та вогненною кузницею для духовних і моральних сил чоловіка. Отже, Василь витримав цей іспит самим життям. Однак вибір зроблено на користь Марти.

Є сенс зупинитись на, на перший погляд, не надто суттєвій любовній інтризі роману, який глобально визначається як філософсько-політичний. Водночас інваріант національної ідентичності письменник закодував в образі Марти Приходько, “загадкової істоти, що прибула із загадкових світів” [6, с. 135]. Шкода, що Василь таки не встиг одружитися із нею, і її приниження як “жінки-дівчини”, про що натякали її батьки, і залишило впринципі та її синові.

Роман виказує потужне філологічне “біополе” його автора. На сторінках твору відчитуємо українську та світову культурну традицію. Це – норма сучасного літературного процесу, за якою попередні тексти залучаються до власного, коли у творчий перегук вступають ровесники, старші й молодші автори – на синхронному і діахронному рівнях [8, с. 292-293]. Водночас Л.Сеник подолав тенденцію, яку породжує активне використання інтертекстуальної взаємодії – коли під тиском великої кількості мікросюжетів, відступів, коментарів – твір як колаж думок, почуттів, ситуацій, ремінісценцій – роздрібнюється, децентралізується до рівня абсурду як естетичної світоглядної засади. Тому його роман жанрово – роман ідеї.

У ньому звучать також “голоси” І.Франка, П.Тичини, В.Винниченка, В.Підмогильного, І.Багряного, М.Хвильового...

У філософії Василя і Марти вчувається В.Винниченко. Звернемося до тексту Л.Сеника: “Свято почнеться з першого поцілунку під тривожний гуркіт дальнього грому. Свято продовжиться, ні, триватиме, мов ясноблакитний день, що підняв свої вітрила під небеса і летить на вітрах у прозорість далини, одягненої на обрії в синій серпанок лісів. Святу немає кінця-краю, як немає краю прекрасному ритмові дня і ночі, коли після вимушеної розлуки сонця зі Старим Містом знову піднімався день незабутнім золотавим дзвоном, сповіщаючи все суще про свято двох дітей великого роду. На зеленій землі під чистим небом, під урочистою вартою струнких тополь вони святкували таємничість, що стане явною, чисту перед собою, без тіні лукавства і неправди, без присяги на вірність до скою, бо найвищі кодекси, якщо вини мали будь-яку вартість на старенькій планеті, були в них самих, у їхній крові і серцях, у ритмах шалених доріг до себе” [6, с. 41].

У Винниченковому “Щоденнику” за 27.03.1919 р. читаємо: “Завтра роковини нашого шлюбу. Ніхто, крім нас двох, про цей день не знає. Тільки ми вдвох, він тільки наш. Нас вінчали скелі, сосни, море, сонце, нам кадили духом вереси, нам співали хвилі моря, – там, унизу, зеленкуваті з берега і злотисто-фіолетові на далекім обрії. Ми нічого не обіцяли одне одному: ні вірності, ні любови, ні щастя, нічого. Вона прийшла до мене туди на гору, бо так хотіла її кров, її істота, бо туди кликала криком істота моя” [1, с. 34]

П.Тичина присутній як контекст архітектоніки Сеникового твору. Строфи й Антистрофи автора “Сонячних кларнетів”

озиваються у тематичних комбінаціях всередині кожного розділу. Таке чергування відповідає політичній концепції роману – осмисленню досвіду тоталітаризму – через зіткнення моментів українського буття, українського світу із простором чужого, антисвіту. В антистрофах письменник іронічно-саркастичний і викривальний. Ось як звучить “пісня пісень” номенклатурного поета Біленка, яка відображає стан партлітератури: “... Біленко в захваті від любаски. Біленко не може без неї. Таку любаску зі свічкою пошукай у білий день! Що б не робив, куди б не йшов, стоїть вона перед очима, крутобедра й грудаста. І тепер, вертаючись від неї, він іще чув на собі тепло грудей, пружність стегон, запаморочливий стиск і стогін... Тут – невичерпне джерело його натхнення. А друге – передовики виробництва, колгоспники, прикордонники. [...] навіть цинік Стародубець, прочитавши вірші, сказав лише: “Треба випити!” [6, с. 43].

“Ізійди, сатано!” – відповідь Дж.Орвеллу та його антиутопії “1984”. Кульмінацією американського роману став момент тортур, коли до обличчя в’язня впритул поставили клітку із голодними розлюченими щурами із відкритою заціпкою. Герой зламався, і це стало початком його кінця. Історія Хорошуна власне і розпочинається з подібного моменту – він став “перед обличчям звіра” (Л.Сеник) і розпочав по-гемінгвеєвськи власну кориду, в якій таки отримав духовну, не фізичну чи матеріальну перемогу.

В останньому випробуванні Василя смертю – письменницьке осмислення загибелі Василя (!) Симоненка, Дмитра Стуса (чи випадково, що Хорошунового товариша Гнатіва, засудженого за самвидав до заслання в Мордовію, звати Дмитром (?), художниці Алли Горської (як паралель у тексті доля теж художника Степана Гірняка).

Любомир Сеник не лише поставив запитання: як повестися людині в умовах суспільного психозу, соціальної двоєрушності й тотального контролю, якщо зовнішньо прийняти чужі правила? Автор розгорнув парадигму вибору, залишивши кожному читачеві можливість інтелектуальної та моральної співпраці із текстом роману.

Це, без сумніву, зразок інтелектуального романного формату на матеріалі тоталітарного досвіду тюремників і в’язнів.

1. Винниченко В. Щоденник / Редакція та вступ. ст. Г.Костюка. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – Т. 1.
2. Інша метафорична назва – “оволодіти імператрицею”. Див.: Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. – Київ: Факт, 1999. – С. 152-193.
3. Пісні УПА. / Зібрав і зредагував Зеновій Лавринович // Літопис УПА. – Т. 25. – Торонто – Львів: “Літопис УПА”, 1996-1997.
4. Повстанська ліра. – Львів, 1994.
5. Роздольська І. “... Я для себе усе з’ясував...”: штрихи до сильвети Романа Іваничука // Дзвін. – 2001. – №4. – С. 136-143.
6. Сенік Л. Ізійди, сатано!: Роман – Париж – Львів – Цвікау: Зерна, 2000. – 240 с.
7. Сенік Л. Загін смерти // Сенік Л. На червоному полі: Новели та повість. – Львів: Академічний Експрес, 1998.
8. Ткаченко А. Мистецтво слова. – Київ: Правда Ярославичів, 1998.
9. Юнг К. Архетип і символ / Сост. и вступ. ст. А.М.Руткевича. – Москва: Ренессанс, 1991.

Ігор МОТОРНИЮК

ГРАНІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОЗИ

Українська проза з виразною психологічною спрямованістю почала формуватися в останні десятиліття ХІХ віку, коли література, за словами Івана Франка, “побачила одну із своїх задач у психологічному аналізі соціальних явищ” і взялася досліджувати, “як факти громадського життя відбиваються в душі і свідомості одиниці, і навпаки, як у душі тої одиниці зароджуються й виростають нові соціальні категорії”. У результаті інтереси до “особистої психології героїв колосально розширилися, обсервація... найдрібніших появ, рухів і відрухів душі зробилася без порівняння стараннішою і багатшою”. Вартість художнього твору полягала вже у “глибині і тонкості психологічного аналізу, в тій несхибній яснорозорості в сфері найтаємніших глибин людської душі”. При цьому, вважав Франко, письменник-психолог “не обов’язково має брати якісь незвичайні ситуації, він “може малювати великі страждання з приводу дрібних буденних появ, може малювати сумніви щодо важних, загальнолюдських питань, спільні всім людям хвили загального отупіння, зневір’я, байдужості, занепаду волі і т. ін.” (“Принципи і безпринципність”).

Франкові міркування не втратили актуальності. Тим паче, що психологічна проза розвивалася, поглиблювалася й урізноманітнювалася, послуговуючись не раз засобами і прийомами таких літературних явищ, як ліризм, імпресіонізм, потік свідомості, екзистенціалізм, сюрреалізм і навіть абсурд. Психоаналіз наявний у В.Винниченка. А далі у Г.Михайличенка, Г.Косинки, Б.Антоненка-Давидовича, В.Підмогильного, М.Хвильового... Але тодішня пропартійна критика поставилася до цього упереджено, як до “дрібничкового копирсання у душах”, “протягування ворожої психології”. Психологізм опинився на задвірках підрежимного літературознавства, у літературознавчих довідниках немає навіть такого терміну.

А між тим, саме тоталітарна дійсність давала унікальні матеріали для психологічного аналізу. Згадаймо насильницьку

колективізацію, голодомори, політичні переслідування й репресії. Але твори про це могли з'являтися лише на землях поза засягом режимної цензури, як, приміром, “Марія” У. Самчука, або ж на еміграції (“Жовтий князь” В. Барки, “Сад Гетсиманський” І. Багряного, “Ротонда душогубців” Т. Осьмачки). Вони одразу ставали і політичними творами, бо викривали перед світом антилюдську сутність тоталітарної системи. У нас про такі твори годі було й думати. А якщо подібне щось і з'являлося, то автори самі опинялися у крайніх межових ситуаціях. Як сталося, наприклад, з автором “Більма” М. Осадчим.

Нині політична гострота таких творів якщо й не відійшла на другий план, то вони сприймаються як живі художньо-політичні свідчення про жорстоку добу насильства. І все ж на перший план якраз і виходить глибина і тонкощі психологічного аналізу героїв творів, що опинялися в екстремальних ситуаціях.

У цьому ряді бачимо й роман Л. Сеніка “Ізйди, сатано!”, вперше опублікований у журнальному варіанті (Дзвін. –1995. – № 10 і 11). Але він був написаний, як зазначає автор, ще в 1972–1975 роках, коли з сатанинською хвилею розкручувалися політичні репресії, коли влада карала за не так сказане слово, за прочитану, а ще більше – написану антирежимну книжку. Це й сталося з головним героєм роману Василем Хорошуним, який опиняється в полі зору слідчих КГБ через те, що читав книжку “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Івана Дзюби. Звідси й починаються його митарства: втрата роботи за фахом, безробіття, якісь тимчасові зарібки, зате постійні провокації, виклики до слідчого, врешті “смерть за нез'ясованих обставин”. Якби роман було опубліковано тоді, то він сам би став причиною переслідування його читачів, а автор опинився б там, де й автор книжки “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Не будьмо категоричними і не кажімо про втрату політичної актуальності роману, і він так само цікавий аналізом душевних переживань героя. Політичні чинники надають цим переживанням більшої вагомості, акумулюючи душевні стани цілого покоління нашої інтелігенції, що виявилася не підготовленою до нових випробувань і болісно шукала виходу з них.

У романі ці переживання показано у наростаючій градації. Ще вчора герой перебував у стані свободи (наскільки людина могла бути свободною у тій системі). В усякому разі, працював за фахом – учителем, мріяв стати науковцем, навіть надрукував кілька статей. І

раптом з'являється “сатана” – слідчий КГБ і забирає його на “бесіду”. Герой опиняється в іншому вимірі – несвободи. Поки що не абсолютної. Але мрії його розбиваються, дії різко обмежені. І вже це викликає душевні переживання. Далі вони посилюються, над героєм постійно нависає загроза арешту, після чого він опиниться вже в абсолютній несвободі. Як сталося це з героєм “Більма”.

Тут для героя настає ще щось жахлише: слідчий прагне зробити з нього донощика, сексота. І коли герой це усвідомлює, то його “аж затрясло. Бувало, вночі він зривався раптово зі сну, прожогом зіскакував з ліжка і широко відкритим ротом ловив повітря, як від задухи”. Автор зосереджується якраз на душевних муках героя, які виражаються у снах, внутрішніх монологів, мареннях-візіях. Це нагадує ситуації з літератури екзистенціалізму, сюрреалізму й абсурду. Може, автор мав на увазі прийоми цієї літератури, чи скоріше підказані вони тодішньою дійсністю, що нерідко була абсурднішою від вигаданої письменниками. Тому й твір сприймається як правда про цю дійсність. Зрештою, як і “Сад Гетсиманський”, “Ротонда душогубців” і навіть “Більмо”, де екзистенційні, абсурдно-сюрреалістичні прийоми також використано свідомо.

В аналізованому романі є ще один, найвищий шабель душевних мук героя. Адже при першій же зустрічі зі слідчим Василь Хорошун не тільки порівняно легко “розколовся”, зізнавшись, що читав “антирадянську” літературу, але тут же й сказав, хто йому дав читати. Тим самим, став донощиком. Склавши на вимогу слідчого “письмовий звіт”, він тим самим дав “розписку сатані”. І хоча цей мимовільний, неусвідомлений через недосвіченість “донос” не мав жодних фатальних для того, на кого він указав (уже мертвого художника), наслідків, але ж ми знаємо, як то бувало в житті. Усвідомлення цього ставить героя у найекстремальнішу пекельну ситуацію, яка мала би (могла би) привести його через такі ж пекельні муки до, скажемо так, “юдиного кінця” ...

Але автор пішов іншим шляхом. Бо ж чи багато було випадків, коли хтось, ставши, нехай мимоволі, “донощиком”, переживав “пекельні муки”, які хоч би поставили його на грань “юдиного кінця”?

Життєвішою виглядає ситуація, зображена в романі. Вона нагадує те, про що каже Ріваничук у своїх спогадах “Благослови, душе моя, Господа”: національно свідомою частиною інтелігенції вдалася до прийомів “новітнього валенродизму” – зумисне йшла на певні компроміси, удаване (як би то тільки удаване!) співробітництво

з системою, щоби “коли не розкласти її, то хоч зайняти відповідальні посади, таким чином виховувати наукові і творчі кадри”. Тут, однак, не раз доводилося балансувати “на лезові бритви”, тому далеко не всі витримували. Так було в житті насправді. Багато хто ламався, займав не просто відповідальні, а вигідні посади, за що доводилося платити дуже високу ціну конформізмом, колабораціонізмом, лояльністю – тим же сексотством і доносами, але вже свідомо. Та були й такі, що виборсувалися з рук сатани, перемагали самих себе...

Десь на оцих параметрах і опиняється герой роману “Ізйди, сатано!” Після того, як слідчі КГБ покликали на “бесіди” Василевих товаришів, що збиралися вечорами у нього на квартирі, один з них при зустрічі з Василем говорить: “У нас, в інституті за це по голівці не поглядять... Мені треба закінчити дисертацію..., захиститися”. І Василь його не осуджує, адже і йому “не хочеться всього втрачати, бо міг би щось зробити”. Очевидно, корисне для нації. І в його душі закрадається заманливе: “Може, й погоджуся на те”, тобто на співробітництво. Але тут же, усвідомлюючи, у що це може обернутися, сам себе заспокоює: “чорта лисого з мене витягнуть!” Він пробує хитрувати, ніби щось обіцяє, але зволікає. Дещо подібне було в “Ротонді душоубців” Т. Осьмачки, коли герой пробує розігравати божевільного, і йому врешті вдалося перехитрити слідчих. Василеві ж це не вдається, за що й розплачується життям. Така логіка обставин, у яких діє герой. І логіка образу, коли смерть є запереченням “життя в режимі”.

У другій сюжетній лінії – про долю Тані – героїня пориває з батьками (отже, і з системою) і переходить у стан противників режиму. Тут підкреслено наростаюче самоусвідомлення людини, яка, протестуючи, знаходить новий духовний вимір свого буття.

Що ж до головного героя, то уся логіка подій орієнтувала на психологічне зіткнення-двобій двох протилежних сил, двох душ – світлої і чорної, праведної і сатанинської. Автор свідомо не приймає парадоксальної версії: слідчий (як “сатана”), мовляв, також має душу. Отже, він також підпадає під психоаналіз. Але версія “сатанинської душі” веде в нікуди: адже Цибатий – втілення режиму, його служака. Тому слідчий постає в негативних, часами й карикатурно-шаржових тональностях, як нікчема і негідник. Про це говорить прізвисько Цибатий (на відміну від Хорошун). Зрештою, такими слідчі й були насправді, в дійсності. Такими вони виступають, наприклад і у “Саді Гетсиманському”, в “Ротонді душоубців”, у “Більмі” ... Але там

вловлюється ще й певна мета: для підсилення трагічності психологізму жертви, яка усвідомлює свою моральну і душевну вищість, але водночас усвідомлює своє безсилля. Тому єдиний вихід – іти на Голгофу. Безперечно, це лише поглиблює пекельні душевні муки жертви. Але психологізм слідчого залишається поза увагою. Більше того: які душевні муки можуть бути у того слідчого, в якого, напевно, й “душі” нема?..

Проте література наша зафіксувала й інші випадки. Згадаймо новелу М.Хвильового “Я (Романтика)”, де також слідчий, який, однак, роздвоюється: я – чекіст, але я і – людина. Перемагає перше. Та ми бачимо процес, психологічні зрізи явища. Подібне є і у Д. Фальківського. Його ліричний герой також постійно роздвоюється й усвідомлює: “...жах один, що жертви – Подумать тільки – душу мають...”. Але “душу” має і слідчий. Тому він і зазнає постійних “душевних мук”, хоча врешті так само в ньому перемагає “обов’язок чекіста” ... І це – перекреслює його “душу” .

У романі “Ізійди, сатано” є також цікаві моменти. Зокрема, Василь спостеріг, що “свою роль Цибатий грав твердо і впевнено”. А в результаті: “ще одну душу заплутали в сіті диявола!” Тобто, його, Василеву душу. І зроблено це психологічно хитро, навіть по-своєму майстерно. Водночас можна припустити, що “диявол” (зла сила) заповонив “душу” і самого слідчого. Адже ж не був він від природи запрограмований на вершення зла. Хто зна! Система перетворює усіх “слуг” своїх на тих, ким вони є насправді. Щось подібне маємо у “Більмі”, коли прокурор, слідчі й судді також виглядають “столами” – пішаками в руках “вищестоящего сатани” ...

Якщо ж слідчий таки “душі не має” (бо її втратив), то він свідомий того, що жертва має душу, на якій він, можливо, добре розуміється. Та нехай – це просто гра. Однак за сатанинськими правилами. Адже слідчий може заарештувати Василя у будь-яку мить, згідно правил системи Та це був би спрощений варіант гри. Для нього головне – заповонити його душу, зробити з нього сексота, але не стільки для того, щоби він постачав інформацію, а – щоби принизити, морально розчавити, завдати йому тим самим найбільш пекельних душевних мук... Адже ж бо сатана й прагне заповонити душу, щоби її мучити. Саме це й робить “сатана-слідчий”. Здається, він готовий навіть відпустити Василя, але обов’язково з биркою “сексот”, знаючи, як до “сексота” поставляться його друзі, знайомі, зрештою – як сам він поставиться до самого себе, яких душевних

мук зазнаватиме, а особливо ж, коли згодиться (під примусом!) на роль “сексота”. Ось у цьому й полягає суть “сатанинської гри”. Простежити її, розкрити можна якраз саме через психоаналіз, але обох “гравців”. Однак слідчий у романі окреслений лише зовнішньо, лише в кількох епізодах і кількома штрихами (можливо, тому, що не він, все ж таки, “головний” у романі): “Василь побачив в очах Цибатого, обрамлених сіткою хитрих морщин, щось подібне на співчуття... Прикидається? .. Чи співчуває?”. Цибатий “спостеріг тінь на обличчі жертви... Біля його холодних очей... то брижилися морщини, то розправлялися, і очі ледь-ледь наливалися теплом”. Хоча очі – дзеркало душі, але в даній ситуації цікаво було б заглянути і в “задзеркалля”. Скориставшись психоаналізом, вивернути душу “сатани-слідчого”. Чи бодай те місце, де вона мала би бути... Інша річ, чи це буде цікаво для сучасного читача...

На жаль, такого аналізу нема, здається, і в усій нашій прозі сьогодні, хоча в її розпорядженні – винятково унікальний матеріал. Щільно підходили до нього Іван Багряний, Тодось Осьмачка, Михайло Осадчий, тобто автори – колишні політв’язні, що мали змогу здійснювати такий аналіз на основі власного досвіду.

Любомир Сенік також наблизився до цієї проблеми, будуючи аналіз не лише на основі художньої уяви, а й на конкретних життєвих ситуаціях його сучасників. Його роман дає поштовхи і до ширших теоретичних міркувань про психологізм у річищі Франкових концепцій, але вже стосовно нинішньої прози, яка, здається, ще пильніше придивляється до психології героїв, переживає нову фазу психоаналізу, урізноманітнюючи його рівні, його тональності (від серйозних, драматичних, навіть трагічних – до трагікомічних, комедійних, бурлескно-травестійних, сатиричних), беручи не тільки незвичайні (трагічні чи героїчні) ситуації, але нерідко й буденні, дрібні, а часом і дрібничкові. Маємо дуже цікаві проникнення у найпотаємніші глибини людських душ. Водночас і не менш цікаві явища, які, скажемо так, звужують психоаналіз або роблять його однобоким. Якщо проза часів І.Франка показувала не тільки, “як факти громадського життя відбиваються в душі”, але і як у тій душі “зароджуються і виростають нові соціальні категорії”, то нині у прозі маємо переважно лише односторонній процес: як факти відбиваються в душі, а точніше – що вони з нею роблять.

Прикладом може бути “Тола душа” П.Загребельного. За всіма показниками вона далека від “Ізйди, сатано!”. Але й тут маємо

справу з психоаналізом, хоча й увібганим у лещата комедійно-гротескно-шаржової (чи якоїсь “несерйозної”) форми, з тим же, хоча й іншого роду, абсурдом. Та при уважнішому прочитанні, попри всі авторові прорахунки, постає трагедія душі, яку обплутує – багатолікий, у різних іпостасях той же сатана. Вона сама лізе в його сіті. В результаті – не просто гола, оголена, спустошена, але й понівечена душа. Якщо в романі “Ізійди, сатано!” душа пробує вирватися з сатанинської сіті, тобто, в ній наростає соціальна (політична) категорія – протест, то “гола душа” у Загребельного на це просто не здатна.

Ось такі – голі, понівечені душі, не здатні породжувати якісь нові соціальні (та й будь-які інші) категорії, і блукають часто по нинішній нашій прозі, виконаній як у традиційних реалістичних ключах, так і ще в більшій мірі – у модерністсько-авангардистських чи ще якихось (як, приміром, у “Польових дослідженнях з українського сексу” Оксани Забужко).

Може, на такий психологізм орієнтує прозу сама нинішня дійсність? Може, тому деякі наші письменники – досвідчені психологи шукають матеріалу для психоаналізу у минулому? Звідси – потяг до “історичної прози” у Валерія Шевчука, Юрія Мушкетика, Романа Іваничука, того ж Павла Загребельного. Але й там письменники надібують здебільшого ті ж понівечені душі, які або осідлані карликами, або вражені зрадою, божеволіють (“Орда” Романа Іваничука), або їх опановує якась чорна сила, і вони перекочують з покоління в покоління (“Чорна свіча від Ілени” Романа Федоріва, – хоча можна сказати й “Чорна душа...”), або ж “душа брата” постає супроти “душі брата” (“На брата брат” Юрія Мушкетика), або ж тої душі взагалі нема (як у “Ренегаті” Романа Іваничука, – хоча тут не має душі персонаж так само вкрай негативний, у якого її начебто й не повинно бути) ...

Але тут напрошується питання: а може, вже немає душі і в інших героїв, яких досі умовно називали “позитивними” ? І тому вся розмова про психологізм нинішньої прози, можливо, передчасна?..